

Barry Smith

Osztrák és magyar filozófia: Wittgenstein és Pauler logikájáról*

m

int azt Kevin Mulligan mindenkinél meggyőzőbben kimutatta, a német nyelvterület filozófiájában két fő áramlatot különböztethetünk meg: egyfelől az Észak-Németországra jellemző idealizmust vagy transzcendentalizmust; másfelől a Dél-Németországra jellemző realizmust vagy objektivizmust. A következőkben ennek a megkülönböztetésnek néhány implikációját vizsgálom, különös tekintettel az osztrák (és német) filozófiának a magyar filozófia fejlődésére gyakorolt hatására, elemzésemben Pauler Ákosra, különösképp pedig Ludwig Wittgenstein *Tractatus*ának pauleri értelmezésére összpontosítva.

Osztrák filozófia

Mulligan egy rendkívül inspiráló hatású esszesorozatában¹ nem pusztán azt mutatta ki, hogy a német nyelvterület filozófiáján belül megkülönböztethetjük egymástól az északi transzcendentalizmust és a déli

* E tanulmány a *Magyar Filozófiai Szemlé*ben megjelent azonos című írásom átdolgozott és jelentősen kibővített változata (Smith 1981a, 139–144). Köszönettel tartozom Demeter Tamásnak, Nyíri Kristófnak, Somos Róbertnek és Gloria Zúñiga y Postigónak hasznos tanácsaikért.

¹ A sorozat eddig publikált legfontosabb darabjai:

- Philosophy, Animality and Justice: Kleist, Kafka, Weininger and Wittgenstein (Mulligan 1981);
- Exactness, description and variation: how Austrian analytic philosophy was done (Mulligan 1986, 86–97);

realizmust (amely leginkább Bajorországra és a Habsburg-fennhatóság alatti területekre jellemző), hanem azt is, hogy ezt a különbséget szem előtt tartva gyümölcsöző következtetéseket vonhatunk le mind a XX. századi filozófia általános fejlődésére, mind pedig az analitikus tradíció kialakulására vonatkozóan.

Természetesen túlzás volna azt állítani, hogy léteznék valamiféle egységes gondolatrendszer, melyet „osztrák filozófiának” hívhatunk, és amely a Monarchia határain belül született valamennyi gondolkodót Bernard Bolzanótól és Wittgensteintől Kurt Gödelig és Karl Popperig egyesítené. Lehetséges azonban bizonyos tendenciákra rámutatni, amelyek ezekre a filozófusokra – északi kortársaikkal ellentétben – kisebb vagy nagyobb mértékig kétségkívül jellemzőek; hasonlóképp például ahhoz, ahogy megkülönböztethetjük Robert Musil (vagy Franz Kafka) olvasóit Thomas Mann híveitől.

Az első ilyen a *realizmus tendenciája*, amely hűen tükrözi, hogy a kanti forradalmat egészében véve nem fogadták el a katolikus Ausztriában. Az olyan osztrákokat, mint Bolzano (akit tanítványa, Franz Příhonský dicsérő jelleggel „anti-Kantnak” nevez; Příhonský 2003), az ontológiai pontosság – hűség – iránti törekvésük tünteti ki, valamint készségük arra, hogy különböző típusú entitásokat saját jogukon létezőkként fogadjanak el – ahelyett, hogy az ész vagy a nyelv teremtményeiként elvetni kívánnák őket. Ebben az összefüggésben beszél Mulligan az osztrák „deskriptivista tradícióról”, melybe olyan szerzők sorolhatók, mint „Bolzano, Brentano, Ehrenfels, Pfänder, Stumpf, Meinong, Witasek, Baley, Husserl, Orestano, Geiger, Bühler, Musil, Kolnai, Katkov, Köhler, Kunz, Duncker és különösképp... Scheler (nem beszélve azokról a gondolkodókról, akik nagymértékben támaszkodtak a hagyományra – mint például Heidegger és Sartre)” (Mulligan 1995, 89–105). Furcsamód nem említi a lengyeleket, Roman Ingardent és Karol Wojtylát (aki 1920-ban a korábbi Galícia és Lodóméria királysága területén született, édesapja pedig az osztrák császári és királyi hadsereg tisztjeként szolgált; Wojtyła 1979).

-
- The Expression of Exactness: Ernst Mach, the Brentanists and the Ideal of Clarity (Mulligan 1989, 33–42);
 - Post-Continental Philosophy: Nosological Notes (Mulligan 1993, 133–150);
 - De la philosophie autrichienne et de sa place (Mulligan 2001, 8–25, 293–311);
 - Certainty, soil and sediment (Mulligan 2006a, 89–129);
 - Geist (and Gemüt) vs. Life – Max Scheler and Robert Musil (Mulligan 2006b, 366–378);
 - Quibbles and Grumbles from Mitteleuropa, a Hans-Johann Glock *What is Analytic Philosophy?* című művéről szóló szimpózium részeként, Glock válaszával (Mulligan 2011a, 103–114).

Másodikként megemlíthető a filozófia jellegzetesen osztrák *stílusa* és *módszere*. Ausztria filozófusai arra törekedtek, hogy a filozófiát mint racionális vállalkozást valósítsák meg, modellként gyakran a természettudományokra tekintve, s olyan nyelvet alkalmazva, melyről északnémet kortársaikkal szemben elmondható, hogy a világos logikára, valamint a tömörségre és átfogóságra való feltűnően pedáns törekvés jellemzi.² Számos osztrák filozófusra jellemző valamiféle apriorisztikus módszer használata, melyet a kanti metodológiától az az elköteleződés különböztet meg, mely szerint a szintetikus *a priori* igazságok kiterjednek olyan tudományterületekre is, mint az észleléspszichológia, az etika, az esztétika és a jog (mindez a legjobban talán Edmund Husserl müncheni és freiburgi tanítványainak írásaiban figyelhető meg). S felfedezhetjük a metodológiai individualizmus erőteljes vonulását is – azt a beállítottságot, mely a makrojelenségeket azon individuális mentális tapasztalatok terminusaiban kívánja megérteni, amelyek alapjukul szolgálnak, vagy velük asszociáltak (Grassl–Smith 2010) –, míg a németek figyelmüket inkább a nagyobb társadalmi egységek, valamint a Karl Marx és Georg Wilhelm Friedrich Hegel nevével fémjelzett spekulatív történetfilozófia felé fordítják.

Végül rámutathatunk bizonyos jellegzetes *problématípusokra*, amelyekkel az osztrák filozófusok kiváltképpen foglalkoztak. Elsősorban megjegyezhetjük, hogy az osztrákok, az angolszász filozófusokkal együtt, központi szerepet tulajdonítanak a logika és a tudományfilozófia kérdéseinek (Smith 1996, 1–20).

Hogy az eddigiek nem tekinthetők üres jellemzésnek, kiviláglik abból a tényből, hogy a fősorolt vonások csak elvétve tűnnek föl a birodalmi Németország vezető filozófusainak munkáiban. Ez utóbbiakra sokkal inkább jellemző, természetesen eltérő mértékben, a tudományal szembeni ellenszenv, a filozófiai, politikai és vallási témák összevonása, a logika iránti érzéketlenség, valamint a stílus előnyben részesítése a tartalommal szemben. A legnyilvánvalóbb kivételek, eltekintve a jénai vagy göttingeni matematikusoktól, igen gyakran olyan gondolkodók hatása alatt álltak, akik központi szerepet töltenek be az osztrák hagyományban – mint az például Carl Stumpf esetében is elmondható.

Az utóbbi két megállapítást jól illusztrálja Carl Menger rendkívül meggyőző és nagy hatást kiváltó munkássága a társadalomtudományok (Menger 1985) (különösképpen a közgazdaságtan; Menger 1981) filozófiája terén: ő alapozta meg az osztrák közgazdasági iskolát, melynek legkiemelkedőbb XX. századi képviselője Friedrich A. Hayek volt

² Mulligan ezzel kapcsolatban: 1990, 209–236.

(Wittgenstein rokona, aki – családi kapcsolatainak köszönhetően – az elsők között olvashatta a *Tractatust*) (Hayek 1992, 176–81). Menger gazdaságtani írásaiban egyik fő ellenfelének a német iskola történeti gazdaságtanát, különösképp pedig Gustav Schmoller álláspontját tekinti (Menger 1884). (Az „osztrák iskola” elnevezést maga Schmoller kezdte el használni, hogy a provincializmus vádjával illethesse Mengert és követőit.) Menger egzakt törvényekről szóló filozófiája szembetűnő hasonlóságokat mutat a Brentano deskriptív pszichológiáját alátámasztó, szintén egzakt törvényeket tételező elmefilozófiai megfontolásokkal (Grassl–Smith 2010).

Ausztriától Magyarorszáig

Lengyelország és a cseh területek filozófiája szintén az osztrák hagyomány jelentős hatásáról tanúskodik. Ezzel ellentétben a magyar filozófusok elsődleges inspirációs bázisa nem Ausztria, hanem Immanuel Kant és Hegel Németországa volt. Ennek egyik oka, mint arra Somos Róbert rámutatott (Somos 1995, 591–601), a tehetséges fiatal magyar kutatók azon hajlandósága volt, hogy tanulmányaikat külföldön folytassák. (Ez eleve kizárta Ausztriát mint potenciális tanulóhelyet, hiszen az *nem volt külföld.*) További okként megemlíthető, hogy Bécsset, ellenben (például) Berlinnel, nem tekintették a tudományos kutatás központjának. A magyarok azért választották Németországot, mert a valódi tudományt ott művelték.

Végezetül elmondható, hogy Magyarország, csakúgy mint Írország, problémákkal szembesült a nemzetépítés terén. Ezért aztán számos fiatal magyar gondolkodó érezte úgy, hogy azzal a hagyománnyal érdemes közösséget vállalnia, amelyet olyan romantikus nacionalista alakok neve fémjelez, mint Johann Gottlieb Fichte vagy Johann Gottfried Herder. Ausztriának, akárcsak Angliának, nem igazán volt szüksége egy ehhez hasonló filozófiára.

A XIX–XX. századi Magyarországot jellemző zavaros politikai és alkotmányos viszonyok azt eredményezték, amint azt Demeter Tamás megfogalmazta, hogy „komolyabb elméleti érdeklődés fordult a sürgető társadalmi-politikai problémák felé (...) s ez érthetővé teszi a »kontemplatív osztrákok« és »aktivista magyarok« eszmetörténeti szembeállítását is. A társadalmi és politikai kérdések iránt meglevő eleve felfokozott érdeklődés ilyenformán mintegy előkészíti a talajt a magyar filozófia szociologizáló szemléletmódjának kialakulásához.” (Demeter 2008, 1–16.) És ahogyan arra rávilágít, a magyar filozófusokra nem

pusztán filozófiájuk kidolgozásakor jellemző a szociologizálás; a filozófia történetével kapcsolatos írásaikban is előszeretettel alkalmazzák a szociologizáló megközelítést, amikor olyan különbségeket kísérelnek meg értelmezni, mint amelyek például a német és az osztrák filozófia között fedezhetők fel (Nyíri 1988, 291–316).

Mindezzel együtt kivételek is akadnak a szabály alól, ami a magyarokat a német filozófia felé közelíti. A bolzanói logika Kákánia általános iskolai tankönyveiben betöltött szerepe voltaképp két iskolára osztotta a logika alapjai iránt érdeklődő osztrák–magyar filozófusokat: azokra, akik – mint Kazimierz Twardowski, Alexius Meinong vagy Husserl – *elfogadták* Bolzano tanait, illetőleg azokra, akik *lázadtak* ellene, és ahogy Nyíri rámutat, ezáltal lettek „anti-platonisták, akik érzékenyek a nyelv és kommunikáció kognitív folyamatokban betöltött szerepére” (Nyíri 1999, 1–11).

Magyarországon az első csoportot olyan XIX. századi Bolzano-követők neve fémjelzi, mint Enyvvári Jenő és Fogarasi Béla, valamint 1909 és 1914 között a BENBE-kör néhány tagjái (Somos 1999, 597–603),³ amely körbe beletartozott a fiatal Lukács György is. Az utóbbi iskola talán legérdekesebb magyar képviselője a filozófus, matematikus és fizikus Palágyi Menyhért (1859–1924), aki leginkább a térről és időről alkotott négydimenziós, Henri Poincaré és Hermann Minkowski elgondolásai-val hasonlóságot mutató nézeteiről ismert.

Témánk szempontjából leginkább a Palágyi által kiadott három könyv releváns: *Kant und Bolzano* (1902a), *Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik* (1902b), valamint *Die Logik: Auf dem Scheidewege* (1903). Különbféle úton-módon, de mindhárom könyv sokat merített az 1900–1901-ben között megjelent husserli *Logikai vizsgálódásokból*. Husserl maga recenziót is írt a *Der Streitről*, amelyben nem értett egyet Palágyi azon felvetésével, mely szerint a *Logikai vizsgálódásokban* Bolzano értékei nincsenek kellő mértékben elismerve (Husserl 1994, 201). Amint arra Claire Hill rámutat, a Palágyi-

³ Mint arra Somos rámutat, a Magyarországon ekkoriban a neokantianizmus körüli vitákban részt vevők Husserl *Logikai vizsgálódások című műve* felé fordított élenkűlő figyelmének egyik eredménye az volt, hogy „a magyar filozófusok a korábbinál nagyobb érdeklődést kezdtek mutatni a német nyelvű filozófia úgynevezett osztrák vonala iránt. Mindeközben az új idealizmus követői közül csupán néhányan vallották a magukénak Brentano és Bolzano erősen antikantiánus álláspontját. Az új nemzedék képviselői, Zalai Béla, Fogarasi Béla, Szilasi Vilmos, Mannheim Károly és Lukács György, rendkívül értékesnek tartották a *Logikai vizsgálódások* eredményeit, azonban a neokantiánus értékfilozófia és Georg Simmel szociologizáló álláspontja olyan mélyen beleivódott gondolkodásukba, hogy nem tették magukévá Husserl pszichologizmust kritizáló nézeteit.”

recenzióból egyértelműen kiderül, hogy míg Husserl eleinte úgy vélte, hogy Bolzano *magánvaló mondatok* (*Sätze an sich*) doktrínája nehezen értelmezhető metafizikai entitásokat feltételez,

„az 1890-es években világossá vált számára, hogy Bolzano alapvetően valami tökéletesen érthető dologról beszél, egészen pontosan egy állítás értelméről, ami változatlan marad, ha valaki különböző embe-
rekről mondja el, hogy ugyanazt a dolgot állítják. Ez a belátás érthetővé tette a jelentés fogalmát Husserl számára.” (Hill 1995)

Palágyi *Kant und Bolzano* című könyvében elmarasztalja utóbbit, amiért az nem látja be, hogy a *nyelv* mennyire meghatározó médiuma a gondolkodásnak, így az önmagukban való jelentések vagy proposíciók elmélete inkoherens dualizmushoz vezet (Nyíri 1999). Az ezzel szemben álló nézetet – azt, hogy a jelentés (*Meinen*) szükségszerűen valamilyen kifejezéshez kötődik – Adolf Reinach is hangsúlyozza (1911, 196–254), méghozzá, mint ahogy arra maga Mulligan is rámutat, a *Getting Geist* (i. m.) egy olyan passzusában, amely Palágyira is hivatkozik:

„Mikor a korai és kései fenomenológusok egyaránt katasztrofális következményekkel járó hibaként könyvelik el a »dologszerű« kategóriák bevezetését az elme leírásába, jó alternatívaként Reinach meg-látásait állítják szembe azzal (amelyek gyökere a magyar filozófus, Palágyi munkáiban található).”

Mulligan rámutat továbbá (2011b), hogy a Palágyi által a pontjellegű mentális aktusok (például valamilyen jelentés közvetítése egy kifejezéssel, vagy az akarati aktusok) és az időben kiterjedő tapasztalatok (amilyen például látni vagy hallani valamit, illetve aggódni valami miatt) között tett megkülönböztetés számos hasonló, a XX. századi filozófiában fontos szerepet betöltő distinkció előfutárának is tekinthető – elég itt Ludwig Klages, Max Scheler és Wittgenstein vagy akár Reinach munkáira utalni.⁴

⁴ Még az olyan, a Bolzano melletti és elleni táborok közötti vitában állást nem foglaló filozófusok gondolkodására is hatással voltak az osztrák hagyomány módszertani megfontolásai, mint például Zalai Béla. Zalai *általános rendszerelméletére* ennek megfelelően nagymértékben hatottak Ehrenfels tanai a *Gestalt*-minőségekről, valamint Husserl harmadik logikai vizsgálódása „Az egészek és a részek elméletéről”. Lásd ehhez Smith 1987., 584–593.

Pauler Ákos

Jelen referátum fő tárgya azonban nem Palágyi, hanem kortársa, Pauler Ákos (1876–1933). Palágyihoz hasonlóan rá is mély benyomást tettek Bolzanónak a logika depszichologizálása mellett felhozott érvei, és Bolzanóra mint egy olyan filozófiai forradalom elindítójára tekintett, amely Brentanón keresztül Husserl és különösképp Meinong munkásságában ért a tetőpontjára.

Pauler eleinte nem az osztrák filozófiáért lelkesedett. Az 1890-es években mint egyetemi hallgató Auguste Comte és Herbert Spencer pozitivizmusa tette rá a legnagyobb hatást, amelyről később úgy vélte, hogy az Wilhelm Wundt és Friedrich Fries gondolatvilágával is összehangba hozható. Majd a Rickert-iskola kantianizmusához került közel, s Hermann Lotze írásait tanulmányozta igen alaposan – talán Lotze érvényességfilozófiája volt az a csíra, melyből Pauler későbbi dús logika-filozófiai platonizmusa kihajtott. 1905 körül érte aztán a döntő hatás, amikor Bolzano és Husserl írásait kezdte olvasni. Miközben Pauler általános filozófiája 1909–1910 körül túlnyomóan kantianus maradt, logikafilozófiájában már elindult azon a gondolati úton, mely az általa „tisza logikának” nevezett, kizárólag a kijelentések érvényessége közötti viszonyokkal foglalkozó diszciplína felfogásához vezette, olyan felfogáshoz, mely szerint a tisza logikának semmiféle szubsztanciálisan felfogott ego mentális aktusaihoz sincs köze – még a kantianusok által favorizált hiperindividuális ego aktusaihoz sem.

1909 körül, Meinong munkásságát tanulmányozva, Pauler tovább finomította erről vallott nézeteit, s úgy vélte, hogy Meinong tárgyelmélete bizonyos szempontból előnyösebb helyzetben van Husserl új fenomenológiai elképzeléseihez képest: azzal szemben ugyanis Meinong elmélete nem tart igényt az „intuitív tényezőre” (Somos 1995, 601). Innentől kezdve a pauleri logika számos ponton hasonlóságot mutatott a meinongiánus tárgyelmélettel.

Pauler 1910-ben két hónapig élvezte Brentano vendégszeretétét Firenzében,⁵ majd egy Kolozsváron filozófiaprofesszorként eltöltött időszak után 1915-ben katedrát kapott Budapesten, amikor is már teljes mértékben kidolgozta jellegzetesen osztrák logikafilozófiáját – amelybe tetemes mértékben beépítette Arisztotelész gondolatait csakúgy, mint

⁵ A Paulerrel ekkoriban folytatott beszélgetései során jegyezhetette meg Brentano, hogy „Bolzano munkássága jelentős hatást gyakorolt tulajdon gondolkodásmódjára, azonban ennek a hatásnak a nyomai nem annyira saját írásaiban, mint inkább tanítványai, különösképp Husserl gondolatvilágában érhetők tetten.” Paulert (1918, 73–78) idézi Somos 1995, 598.

azt a „leibniziánus harmóniaképet”, amelyet William Johnston az osztrák szellem ismertetőjegyének tekint (Johnston 1983). A kanti gondolatokat ebben a stádiumban már hivatalosan is csak annyiban tartotta értékesnek, amennyiben azok az arisztotelészi hagyományt hordozzák, a tiszta logikáról szóló elméletében pedig már teljes mértékben megsza- badult a kantianizmus szemléletmódjától.

Pauler logikája

A húszas évekre Paulert kortársai a vezető magyar filozófusnak ismer- ték el. Ebben az időszakban látott napvilágot két fő munkája, melyek németül is megjelentek (*Grundlage der Philosophie*, 1925; *Logik*, 1929).⁶ Különösen az utóbbi igen erős Bolzano-asszociációkat ébreszt. A logika tárgyának Pauler a magánvaló igazságok vagy *Wahrheiten* totalitását tekinti. Ezt a területet olyan elvek irányítják, melyeket egyesek nyu- godtan nevezhetnek metafizikainak, s melyekbe beletartoznak az azo- nosság, az ellentmondás-mentesség és a kizárt harmadik elve mellett a kapcsolat (minden kapcsolatban áll minden mással), a klasszifikáció (minden klasszifikálható) és a korrelativitás (semmi sem lehet relatív anélkül, hogy ne létezne valamilyen abszolút) „törvényei” is.

A magánvaló igazságok ontológiai státusa különbözik az anyagi világ valóságos tárgyai és eseményei státusától; az igazságok létmódja inkább valami olyasmi, amit Pauler (Lotzét követve) *Gültigkeit*nek vagy érvé- nyességnek nevez. Ami érvényességet élvez (Meinong terminológiáját használva *besteht* vagy szubszisztál), az időtlen, megváltoztathatatlan, és nem képes arra, hogy más dolgokban változást idézzon elő. A gondol- kodó szubjektumok mindenfajta mentális aktusaitól független, és olyan világban is létezne, amelyben ilyen szubjektumok nem is volnának. Így Pauler *Wahrheit*jai igen hasonlítanak Bolzano *Satz an sich*jeire, jóllehet mivel Pauler számára a hamisságoknak nincsen érvényessége, a pauleri ontológiában hamis magánvaló mondatok számára nincsen hely. Szinte ez az egyetlen jelentős különbség Pauler és Bolzano logikafelfogása között, és megjegyezhetjük, hogy az igaznak hasonló előnyben része-

⁶ Mindkettő kiadója a De Gruyter, amelynél 1936-ban egy emlékkönyv is megjelent Prohászka Lajos szerkesztésében: *Gedenkschrift für Ákos von Pauler*. Az emlékkönyv néhány különösen érdekes tanulmánya: Halasy-Nagy József: *Der Platonismus Paulers* (i. m., 107–116), Somogyi József: *Die Idee der Wahrheit in der Philosophie Paulers* (i. m., 142–150) és Bencsik Béla: *Die Ideologie Paulers* (i. m., 151–166). Paulertól németül megjelent még az *Aristoteles* című munka (Paderborn, Schöningh, 1933).

sítése jellemez más osztrák realistákat is, olyanokat, mint Meinong és Anton Marty (Smith 1990, 111–149).

A hamis Paulernél nem az érvényesség ideális szférájában helyezkedik el, hanem az emberi ítéletek tényleges birodalmában. Minden egyes, ténylegesen végrehajtott ítélet közelítést jelent a magánvaló igazságok egy vagy több propozíciójához; a hamis ítéleteket az jellemzi, hogy a közelítés foka maximálisan kicsiny.

Pauler számára – csakúgy, mint a *Tractatus*ban Wittgensteinnél – a *Wahrheiten* totalitása rendszert alkot. A tiszta logika feladata az, hogy egyfelől ezen rendszer struktúráját vizsgálja, másfelől pedig meghatározza a rendszer és a világ viszonyát.

Pauler és a képelmélet

Az egyes igazságok és a nekik megfelelő ténybeli helyzetek viszonyát illetően Wittgenstein különbséget tesz elemi és logikailag összetett kijelentések között. Az elemi kijelentéseket elemi helyzetek *képének* fogja föl abban az értelemben, hogy a helyzetben előforduló minden egyes konstituens egyszerű tárgynak megfelel a vonatkozó (igaz) elemi kijelentés valamely konstituense. A konstituensek két halmaza úgy mond projekciós viszonyban áll egymással, és a „leképezési viszony” (*abbildende Beziehung*) ezen tisztán strukturális leírásában merül ki Wittgensteinnek az elemi kijelentések és helyzetek viszonyára vonatkozó vizsgálódása:

„A leképezési viszony a kép elemeinek és a dolgoknak egymáshoz rendeléséből áll.” (2.1514)

Ez a megfogalmazás felettébb rejtélyes, hiszen a két különböző elem (*Elemente*) természetéről semmit sem tudunk meg belőle. A probléma nem válik tisztábbá akkor sem, amikor immár logikailag összetettebb kijelentésekről is szó esik, hiszen Wittgenstein leírása az ilyen kijelentések és a világ közötti viszonyról az elemi kijelentés és a dolog viszonyának leírását előfeltételezi, s ahhoz semmi újat nem tesz. Wittgenstein semmilyen jelzést nem ad nekünk sem az egyszerű tárgyak természetét, sem pedig az elemi kijelentések ezeknek megfelelő alkotórészeit illetően.⁷

⁷ Ami az elemi kijelentés konstituenseire áll, az pszichológiai korrelátumának, a gondolatnak konstituenseire is áll:

Ilyen vagy ehhez hasonló – a kijelentések és ténybeli helyzetek viszonyára vonatkozó – képeleméletek Bolzanótól a *Logische Untersuchungen* Husserljéig egy sor osztrák filozófus írásaiban megtalálhatók. Az igazság korrespondenciaelméletéhez való ragaszkodás az osztrákok anti-kantianizmusának éppenséggel egyik legfontosabb jellegzetessége.

Pauler azonban tovább megy Wittgensteinnél, amennyiben kísérletet tesz arra, hogy valamilyen pozitív – azaz nem pusztán strukturális – leírását adja a kérdéses viszonyoknak. A „logizma” (Pauler 1929, 62) kifejezést vezeti be az igaz kijelentések általa elképzelt végső alkotóelemek jelölésére. Pauler *logizmája* a logika diszciplínájának atomja. Ebben a minőségében pedig szembeállítható egyrészt az igazsággal viszonyban álló valóság entitásaival, másrészt pedig azzal a mentális aktussal, melynek segítségével az igazságot pszichológiailag megragadjuk. Akárcsak Bolzano a „magánvaló képzet” fogalmát (*Vorstellung an sich*), a *logizmat* is azért vezette be Pauler, hogy segítségével megkísérelje eloszlatni a fogalom (vagy *Begriff*) hagyományos fogalmában a logikai tartalom és egy mentális művelet eredménye között fennálló kétértelműséget.

Az igaz kijelentést alkotó *logizmák* a világ dolgaival speciális viszonyban állnak, ezt a Pauler explicite „tükrözési viszonyoknak” mondja – ahol is a „dolog” eléggé tág értelemben szerepel ahhoz, hogy tárgyakra, tulajdonságokra és viszonyokra, konkrét partikulárékra és általános létezőkre egyaránt vonatkozzon.

Annak érdekében, hogy Paulernek a leképezési viszonyról alkotott elméletét részletesebben is megérthessük, szükséges néhány szót mondanunk a logika ama klasszikus elméletéről, ami ellen Pauler, mint őelőtte Bolzano is, föllázadt, de amelyből mindketten ihletet merítettek. A klasszikus elmélet értelmében a logika tárgyát az ítéletek totalitása képezi, ahol is ítéleteken nem egymáshoz időtlen ideális rendszerben kapcsolódó ideális entitások értendők, hanem konkrétan létező mentális entitások. Az ítélet konstituenseit itt mint az adott pillanatban az ítéző szubjektum elméjében meglevő eszméket vagy fogalmakat kell fölfognunk. Az ítélet a gondolt fogalmak valamilyen sokaságát kapcsolja össze.⁸ Ahol, mondjuk, Gottlob Frege a logika ezen klasszikus

„Nem tudom, hogy *mik* a gondolat konstituensei, de tudom, hogy kell lenniük ilyen, a nyelv szavainak megfelelő konstituenseknek. És itt is, a gondolat konstituenseinek és a leképezett tényeknek egymáshoz való viszonya irreleváns: *pszichológiai vizsgálat tárgya volna.*” (Levél Russellhoz, Wittgenstein 1974, 72.)

⁸ Általában fogalompárral, a szubjektummal és a predikátummal van dolgunk. Ez a „fogalmak kapcsolódását” valló ítélelmélet nyilvánvalóan súlyos nehézségekbe ütközik, ha a negatív ítéletről kell számot adnia: vö. Reinach 1911.

elméletét teljes egészében elvetette – azzal érvelvén, hogy a logikának egyáltalán semmi köze nincs az emberek elméjében lakozó és lebegő képzetekhez (*Vorstellungen*) –, ott Pauler engedékenyebb álláspontot foglal el. Elismeri mindenekelőtt, hogy szükség van olyan diszciplínára, amely gondolkodásunk vonásait nem annyira pszichológiai, mint sokkal inkább logikai szempontból vizsgálja. Csak ahhoz ragaszkodik, hogy ezt a diszciplínát *alkalmazott* logikának tekintsük; az alkalmazott logika nem azonos az *igazságok* ideális rendszerének tulajdonságait vizsgáló *tiszta* logikával, hanem éppenséggel előfeltételezi azt. Így Pauler fő vádja Arisztotelésszel és a klasszikus logikusokkal szemben pusztán az volt, hogy azok összekeverték az ítélet alkalmazott tudományát az igazság tiszta logikájával, és hogy nem vették észre: az utóbbi szükségképpen előfeltétele az előbbinek. Pauler *nem* állította azt, hogy a klasszikus logikusok tévedtek volna, amikor az ítéletet bizonyos értelemben fogalmak komplexumának tekintették; sőt éppenséggel ez a nézet képezi *logizma*elméletének és ezzel a kijelentés és a tény közötti viszonyról szóló elméletének kiindulópontját, miközben a *logizmákra* olyan objektív, hatalmas viszonyrendszert alkotó létezőkként tekint, amelyek közül az ítélő alanynak valamiképp „választania” kell (Pauler 1925, 264; vö. Somos 1995, 601).

A logikus – Pauler elképzelésében – az egyedi, konkrétan végrehajtott ítélest kiindulópontul véve, valamiféle idealizációs folyamat során érkezik el magához a megfelelő ideális igazsághoz. Az utóbbi mintegy az előbbi prototípusa, melyből a tartalom minden tökéletlensége, minden részlegesség és egyoldalúság hiányzik. Hasonlóképpen, a *logizma* nem más, mint a konkrétan létező fogalom idealizációja, és ha úgy gondoljuk, hogy értjük a *fogalom* és a dolog között fönnálló kapcsolatot, akkor ezen megértés a *logizma* és a dolog közötti viszony felfogását is megalapozza, illetve lehetővé teszi. Ebben a megértésben szerepet játszik Brentano és Husserl intencionalitáselméleteinek valamifajta kombinációja – a *logizma* a dolog felé irányul –, illetve Meinong tárgyelmélete is – amely Pauler felfogásában az első olyan elmélet, melynek segítségével igazságot szolgáltatathatunk a gondolkodás minden területének, akár létezőkről, akár nem létezőkről legyen is szó (uo.).

Paulernek a logikumról szóló ontológiáját felfoghatjuk akár az ideák platóni elmélete finomított változatának is. A *logizma* nem más, mint platóni idea, mely a magánvaló igazságok rendszeréhez kötődik mint olyan atom, melyből ez a rendszer fölépült. Ahol Platón szinte kizárólag az ideák és a világ közötti vertikális viszonyokkal foglalkozik, Pauler maguknak az ideáknak kölcsönös, horizontális viszonyaira helyezi a fő hangsúlyt. Ahol Platón *Wesensforschungot* üz, azaz meghatározott ideák vagy lényegegek vizsgálatába bocsátkozik, Paulert a *logizmák* rend-

szerének (logikai) struktúrája, az ideák közötti viszonyok és kapcsolatok érdeklik. A világ tárgyaival örök érvényűen meghatározott kapcsolatban álló *logizmák* ideális, örök rendszere iránti ezen elkötelezettség mutatja, hogy milyen messzire került Pauler a comte-i pozitivizmus iránti korai elkötelezettségétől, mely pontosan az ilyen rendszer tagadásában állt. Jelzi továbbá eltávolodását – legalábbis a logika filozófiájában – mindenfajta kantianizmustól, mely a logika és a világ kapcsolatát a „*die gesetzgebende Rolle der Vernunft*”-tól, az ész törvényadó szerepétől függőnek látja. Paulernél, mint ahogyan más osztrák logikai realisták számára, és mint ahogyan előttük Leibniz számára is az idea vagy *logizma* létezése előfeltétele a megismerő szubjektum elméjében kialakuló fogalom létezésének. A fogalom megragadása már magában is az idea tökéletlen megragadását jelenti – s ebben az értelemben az általános megragadása ugyanúgy része a mindennapi tapasztalatnak, mint a különöse.

Szembetűnő, hogy Wittgenstein logikáról és jelentésről vallott nézeteinek mily sok vonása tükröződik Pauler *Logik*jában, amelynek eredeti, magyar nyelvű változata 1925-ben jelent meg – azaz nagyjából öt évvel korábban, mint hogy Pauler feltételezhetően ismeretségbe került volna Wittgenstein munkásságával. Mindezen párhuzamok teljességgel értelmezhetetlenek volnának, ha Pauler gondolkodása a német filozófiai hagyomány égisze alatt fejlődött volna – logikai gondolkodásmódjának alapvetően osztrák (leibniziánus, bolzaniánus, brentaniánus, meinongiánus, husserliánus) meghatározottsága azonban tökéletesen érthetővé teszi őket. Avagy, mindezt a másik irányból megvilágítva: az a tény, hogy Wittgenstein filozófiájában oly sok, már Paulernél is fellelhető eszme köszön vissza, Mulligan tézisének újabb alátámasztásául szolgál, hiszen erre csak a két filozófusra egyaránt ható közös (osztrák) szellemi örökség szolgálhat magyarázatul.⁹

Pauler, Lukács és a zsidók

Olyan időben, amikor figyelemre méltó volt már az is, ha valaki, némely bécsi és cambridge-i szűk körökön kívül, Wittgenstein *Tractatus*ának létezéséről egyáltalán tudott, Pauler megszerezte a munka egy példányát, s azt – mint látni fogjuk – gondosan és jóindulatúan áttanulmá-

⁹ Wittgenstein esetében, egészen leegyszerűsítve, azt mondhatjuk, hogy a meinongiánus eszmék tanára, Bertrand Russell közvetítésével jutottak el hozzá. A teljesebb képért lásd Mulligan 2009, 151–168.

nyozta. A példányba (mely jelen szerző birtokában van) Pauler az 1930. április 3-i dátumot jegyezte be. Három évvel később halt meg.

Mielőtt szemügyre vennénk, hogy milyen filozófiai jelentőséget tulajdoníthatunk Pauler *Tractatus*-olvasatának, először az egyetlen nem filozófiai bejegyzésről kell szólnunk, mely Wittgenstein Bevezetőjének első oldalán (26. oldal) található: Pauler ide Dávid-csillagot rajzolt a „megindító szerénység! Verecundia Judaica?” szavak kíséretében. A kérdéses bejegyzés Wittgenstein következő kijelentésére vonatkozik: „számomra közömbös, hogy amit én gondoltam, gondolta-e már más is előttem”.

Arthur Schopenhauer, Otto Weininger és Scheler korábban már egyaránt úgy vélte, hogy a zsidókból hiányzik a *verecundia* (szerénység, szégyenteljesség), sőt, Weininger szerint ez magyarázhatja, hogy a zsidók között csupán tehetségek vannak, génuszok azonban nincsenek (lásd Schopenhauer ..., II, 132 §; Weininger 2005, 283; 289; Scheler 1987, 26, 73).

Pauler személyes kapcsolata a zsidósággal meglehetősen bonyolult volt, ennek következtében pedig az említett – és minden bizonnyal ironikusnak szánt – bejegyzés jelentőségét sem könnyű megérteni. A kapcsolat jellegének érzékeltetéséhez elég arról beszámolnunk, hogy hozzáállását befolyásolták az 1919-es esztendő eseményei, amikor is a rövid életű Magyar Tanácsköztársaság (többségében zsidó származású) vezetői száműzték őt a budapesti egyetemről nyolc nappal a március 21-ei hatalomátvétel után. Akkoriban Pauler a filozófiai fakultás tanácsának egyik vezető alakja és az egyetemi autonómia egyik legelkötelezettebb védelmezője volt. Ellenfelei a kormányban Kunfi Zsigmond (oktatásügyi biztos március 21. és június 24. között), valamint Lukács György voltak – Lukács Kunfi helyetteseként, illetőleg március 21-től április 3-ig oktatási és kulturális népbiztosként szolgált. Fennállásának rövid ideje alatt a Forradalmi Kormányzótanács nevéhez több száz ember meggyilkolása fűződik, köztük számos tudósé és értelmiségié. Az augusztus elsejei bukást követően a kormány legtöbb tagja, köztük Lukács is, Ausztriába menekült (magukkal víve számos műkincset és a Magyar Nemzeti Bank aranytartálékát). Paulert augusztus 27-én visszahelyezték korábbi pozíciójába.

Lukács ebben az összefüggésben nem pusztán amiatt érdekes, mert aktívan részt vállalt politikai bűncselekmények elkövetésében, hanem azért is, mert azokat megkísérelte morális szempontból igazolni. Az 1919-ben, nem sokkal a kommunista hatalomátvétel előtt írt *Taktika és etika* című írásában (Lukács 1919) úgy szól a politikai gyilkosságról, hogy abban az eszme „mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság ölt testet”. Az orosz regényíró is

terroristavezért, Borisz Szavinkovot idézve arra jut, hogy noha „gyilkolni nem szabad, feltétlen és megbocsáthatatlan bűn”, azonban

„meg »kell« tenni... A terrorista cselekedetének végső erkölcsi gyöker[e], hogy ő nemcsak életét áldozza fel testvéreiért, hanem tisztaságát, erkölcsét, lelkét is. Más szavakkal: csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között nem szabad.” (I. m. 197)

A *Népszava* 1919. április 15-ei számában pedig a következőket írja Lukács: „Az államhatalom birtoka azt jelenti, hogy itt a pillanat az egykor elnyomó osztályok megsemmisítésére. Itt a pillanat, de élni is kell vele!”

Sajnálatos módon ezek a bűncselekmények, esetenként gyilkosságok, rányomták bélyegüket az elkövetező évtizedek magyar filozófiai életére, árnyékuk pedig Lukács néhány tanítványának fennmaradó befolyása következtében még ma is rávetül arra. Ez a tény legalább részben magyarázni látszik, hogy a precízebb magyar gondolkodók miért nem tettek szert nagyobb befolyásra szülőföldjükön.

Pauler és a Tractatus

Itt csak arra van tér, hogy a vonatkozó mintegy hetven széljegyzet közül néhányra utaljak (ezek megtalálhatók jelen tanulmány függelékében is). A széljegyzetek néha csak egy-egy szóból, máskor viszont teljes mondatokból állnak, számos, margóra írt felkiáltó- és kérdőjellel kiegészítve.

Filozófiai szempontból igen érdekes, hogy Arisztotelész neve a szöveg margóján újra meg újra föltűnik, különösen azokon a helyeken, ahol Wittgenstein a „forma” és a „szubsztancia” szavakat használja. A 2.021-es tételben:

„A tárgyak alkotják a világ szubsztanciáját. Ezért nem lehetnek összetettek –”

Pauler másik, az osztrák hagyomány szempontjából úgyszintén nem érdektelen filozófus befolyását fedezi föl: Leibnizét. Másrészről viszont *Tractatus*-olvasata még mindig tanúskodik némi Kant-befolyásról – jóllehet csak olyan helyeken, ahol Wittgenstein nem kizárólag tisztán logi-

kai kérdéseket tárgyal. Így az 5.633-as tétel mellett, ahol Wittgenstein fölteszi a szónoki kérdést:

„Hol található a világban a metafizikai szubjektum?”

Pauler az „*in der Vernunft!*” (az észben) rideg-közömbös választ jegyzi be. A 6.421-es megjegyzéshez – „az etika és az esztétika azonos” – széljegyzetet fűzve Wittgensteint „zszurnaliszta sekélyességgel” vádolja, ami épp olyasfajta kritika, mint amilyennel Wittgenstein hőse, Karl Kraus élt kortársaival szemben.

Uralkodó benyomásunk azonban az, hogy Pauler a *Tractatust* megértéssel és szimpátiával olvasta. Wittgensteinnel – mint logikussal – szembeni legszigorúbb bírálata annak megállapításában áll, hogy a szerző a „logikai értelmetlenség” elkerülésének programját maga sem volt képes teljesíteni. Ez a pozitív fogadtatás csak akkor látszana meghökentőnek, ha elfeledkeznénk a két filozófus közös osztrák háttéréről.

Logikai alapelv és matematikai axióma

Pauler élete végén írt egy Logikai alapelv és matematikai axióma című tanulmányt (1936, 18–78), amelynek kéziratát a szerző halála után tanítványai jelentették meg.¹⁰

Amint az a címből is kiderül, Pauler ebben az írásában a matematika és a filozófia viszonyával foglalkozik. A tanulmány befejezetlen maradt ugyan, számunkra mégis érdekes lehet, többek között számos, Frege munkásságáról szóló kritikai megjegyzése miatt. Ezek egyike a Frege által a *Die Grundlagen der Arithmetik* 68. paragrafusában megfogalmazott számdefinícióval kapcsolatos, amelyről Pauler megjegyzi, hogy noha Frege koncepciójának nagy előnye, hogy nem a számozás és megszámlálás pszichológiai jelenségeit teszi meg kiindulópontjául, számdefiníciója mégis hiányosnak mondható, mivel az csak a tőszámnemekre vonatkozik, sorszámnevekre viszont nem alkalmazható. Pauler álláspontja ezzel ellentétben az, hogy a szám pontos fogalmának „azt a gyökeret kell megragadnia, melyből úgy a kardinális, mint az ordinális szám levezethető”, egész pontosan azt, hogy egy szám minden esetben „az egyszerűen rendezett halmaz eleme”.

¹⁰ A következőkben erősen támaszkodom az alábbi munkára: Somos 2001, 211–217.

Ami Wittgensteint illeti, Pauler ebben a tanulmányában olyasmit ró fel neki, amit Russellnek is a szemére vet: szerinte mindketten tagadják egy olyan filozófiai tudás lehetőségét, amely különbözne a matematikai (logikai, analitikus) igazságokra vonatkozó tudástól. Pauler ugyanakkor Wittgensteint tartja jelentősebb gondolkodónak, mégpedig azért, mert az ő nevéhez fűződik a viszonyok modern elméletének legkiemelkedőbb megújítása. Pauler gondolkodásmódja ebből a szemszögből nézve a nyelv képeleméletének wittgensteini gondolkodásmódjával hozható összhangba. Wittgenstein számára a *nevek* bizonyos *dolgokat* jelölnek, a nevek különféle elrendezései pedig a *valóságban fennálló szituációkat*. Így tehát a nevek és elrendezések egyaránt a logika, nem pedig a pszichológia felségterületére tartoznak – azaz a *logizmak* területére. Pauler akár azt is kimutathatta volna, hogy noha Wittgenstein sikeresen választotta el a logika területét a pszichológiától, az általa itt és ehhez hasonló kontextusokban alkalmazott „név” terminus használata arra utal, hogy a logikát a *lingvisztika* területétől már nem különítette el, ebbéli kudarca pedig az analitikus filozófia későbbi fejlődése szempontjából rendkívüli jelentőségű.

Mostanra már világos kell legyen, hogy számos rokon vonás fedezhető fel Pauler és Wittgenstein között. Mindketten a logikát tartják az alapvető filozófiai diszciplínának; mindketten a proposíciók objektivistá felfogását védik (Brentano szellemében), azaz a dolgok és reprezentációk birodalmán kívül mindketten posztulálják a logikai entitások egy harmadik birodalmát is. Mindezek mellett Pauler Wittgensteinétől jelentősen eltérő nézeteket vall abban a tekintetben, hogy milyen pozíciót szán a logikának a filozófia egyéb területeihez viszonyítva. Pauler számára a logika elvei képezik a *philosophia perennis* magvát – és épp ebből kifolyólag nem tudja értékelni a modern szimbolikus logika felfedezését, noha jelentőségét elismeri, mivel az újabb és újabb logikai rendszerek megalkotása azt a benyomást kelti, hogy *a logika változik*.

Amíg Wittgenstein számára a filozófiai kijelentések azon dolgok körébe tartoznak, melyekről nem lehet beszélni, addig Pauler úgy tekint a filozófiai kijelentésekre, mint bármilyen más kijelentésekre – nem utolsósorban azért, mert azokra is vonatkoznak a logika elvei. Nem tagadja, hogy van bizonyos önreferencialitásuk – aminek következtében a szkeptikus tézisek képtelenné válnak –, és azt sem, hogy ez az önreferencialitás kiküszöbölhetetlen. Mindez azonban olyasmi, amit a filozófiai kijelentésekről felfedezhetünk; amit megfogalmazhatunk újabb filozófiai kijelentésekben, amelyekre szintúgy vonatkoznak a logikai alapelvek.

A Logikai alapelv és matematikai axióma további, Wittgensteinnel szembeni kritikai megjegyzései a korábban már említett széljegyzeteket idézik:

„Képtelen állítása Wittgensteinnek, hogy a dolgok totalitásáról nem lehet beszélni. (Wittgenstein maga is teszi ezt, midőn minden dologról állítja, hogy nem lehet róla beszélni.)” (Pauler 1936)

Az okság elvének Wittgenstein-féle cáfolatával szemben Pauler rámutat, hogy

„Wittgenstein... is ezt veszi fel, midőn például meg akar másokat győzni álláspontjáról.” (I. m.)

Említhetjük továbbá Pauler kommentárját („ezt sikerült elérnie!”) Wittgenstein előszóbeli megjegyzéséhez, mely szerint a könyv „célját akkor érné el, ha élvezetet szerezne annak, aki érti, amit benne olvas” – Wittgenstein valóban sikerrel váltotta ki ezt az oksági hatást legalább egy olvasója, nevezetesen maga Pauler esetében.

Pauler mindezen túl azt is kritikával illeti, ahogy Wittgenstein a *Tractatus*-ban a nyelv szerepét kezeli. Ellenvetését a következőképp fogalmazza meg:

„Tehát összedől Wittgenstein főprogramja is: a nyelven, a nyelvi kifejezhetőségben találni meg a megismerés határait. Hiszen például lelki élményeink nagy része nyelvileg kifejezhetetlen, például az érzelmek, s mégis konstatáljuk létezésüket s bizonyos fokig megismerhetjük azokat. Mindez a nyelv lényegének a félreismerése: a nyelv a közös cselekvés s nem a megismerés érdekében fejlődött ki. Társadalmi s nem ismeretelméleti eszköz. E program a megismerés körét hihetetlenül megszorítja, például kizárná a lelki élet ismeretét. Van nyelvnélküli gondolkodás is (például a kisgyermeknél)...” (I. m.)

Ahogy Pauler itt a „közös cselekvés” (*gemeinsame Handlung*) fogalmát használja, az rokonítható azzal, amit Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* 206. paragrafusában „közös emberi cselekvésmódnak” (*gemeinsame menschliche Handlungsweise*) hív – ami nem más, mint egy olyan vonatkoztatási rendszer, melynek segítségével egy különös nyelvet interpretálni tudunk. Amint azonban Somos helyesen rámutat:

„Pauler filozófiai pozíciója természetesen távol áll a kései Wittgenstein nyelvfilozófiájától. Sokkal inkább idézi Bolzanót, aki a hétköznapi nyelvet a »Sprache des gemeinen Lebens«-nek nevezi.” (Somos 2001)

Pauler számára a nyelvfilozófia valóban nevetséges egyoldalúság (*irrsinnige Einseitigkeit*, Somos 2001) – azért, mert az a valóban fontos logikai és metafizikai problémákat megkísérli szinte teljes mértékben száműzni azon dolgok közül, melyek felé a filozófusok érdeklődésüket fordíthatják (Mulligan–Simons–Smith 2006, 63–67).

Függelék

Pauler megjegyzései a *Tractatus Logico-Philosophicus* egy olyan példányából származnak, melyet német eredetiből fordított Charles Kay Ogden; Bertrand Russell bevezetőjével; George Edward Moore, Frank P. Ramsey és Wittgenstein közreműködésével; parallel kiadás, mely az angollal szemközti oldalon a német nyelvű szöveget is tartalmazza, London, Routledge – Kegan Paul, 1922.

	A hivatkozott bekezdés	Pauler kommentárja
16. oldal	Azt, hogy a nap holnap is felkel	Önellentmondó: ő maga is a prima causa alapján tesz állításokat (nevezetesen az alapján, hogy <u>holnap is</u> hasonlóképp fog itélni!!)
17.	a világ egészéről lehetetlen bármit is mondani	naiv és önellentmondó nominalizmus!
20.	A jelentés pszichológiai része... nem érdekli a logikust	helyes!
23.	a nyelvek ilyen hierarchiája akár végtelen is lehet	Ez <u>bizonyos!</u> (cf. Tarski.)
26.	számomra közömbös, hogy amit én gondoltam, gondolta-e már más is előttem	megindító szerénység! Verecundia Judaica? [a lap tetején ceruzával rajzolt Dávidcsillag]
27.	[E könyv] célját akkor érné el, ha élvezetet szerezne annak, aki érti, amit benne olvas.	ezt sikerült elérnie!
29.	[Ha ennek a munkának van valami értéke] ... ez az érték annál nagyobb lesz, minél jobban vannak a gondolatok kifejezve.	Sajnos, nagyon is!

	A hivatkozott bekezdés	Pauler kommentárja
29.	Az itt közölt gondolatok igazsága azonban számomra támadhatatlannak és végérvényesnek tűnik.	nem kis eredmény!
2.01	Az összefüggés tárgyak (dolgok) kapcsolata.	Bal oldal: a világ tehát mégis dolgokból áll! Jobb oldal: ? hogyhogy!
2.0121	Ami logikai, az nem lehet csupán lehetséges.	„csupán lehetséges” nem világos
2.0123	Ha ismerem a tárgyat, akkor ismerem összefüggésekben való előfordulásának összes lehetőségét is.	Jó
2.0141	A tárgy formája nem más, mint összefüggésekben való előfordulásának lehetősége.	Arisztotelész
2.0201	Minden olyan állítást, amely komplexumokról szól, fel lehet bontani egy, az alkotórészeikről szóló állításra...	Russell
2.021	A tárgyak képezik a világ szubsztanciáját. Ezért nem lehetnek összetettek.	Leibniz
2.0231	A világ szubsztanciája csak formát tud meghatározni, anyagi tulajdonságokat nem.	Mi lenne az?
2.0233	Két azonos logikai formával bíró tárgy ... csak abban különbözik egymástól, hogy különbözőek.	Diversitas
2.024	A szubsztancia az, ami attól függetlenül létezik, hogy minek az esete áll fenn.	Arisztotelész
2.0251	Tér, idő és szín ... a tárgyak formái.	A mentális segítségével?
2.062	Egy összefüggés fennállásából vagy fenn nem állásából nem lehet egy másik összefüggés fennállására vagy fenn nem állására következtetni.	Ellentmond 2.0121-nek, mivel amennyiben minden összefüggésekben fordul elő, bizonyára következtethetünk az egyikről a másikra.
2.17	A kép leképezési formája az, aminek a képben közösnek kell lennie a valósággal...	Arisztotelész
3.1432	Ahelyett, hogy: „az » aRb « összetett jel azt mondja, hogy a R viszonyban áll b -vel”, helyesen: az, hogy „ a ” meghatározott viszonyban áll „ b ”-vel, mondja azt, hogy aRb .	Arisztotelész
3.333	... Ezzel megoldódik a Russell-paradoxon.	Helyes!
4	A gondolat értelemmel bíró kijelentés.	Létezik azonban nyelv nélküli gondolat is!!
4.11	Az igaz kijelentések összessége az egész természettudomány...	Tehát csak természettudományok léteznek?

	A hivatkozott bekezdés	Pauler kommentárja
4.1272	Az olyan kifejezések, mint: „az 1 egy szám” ... értelmetlenek.	Helyes!
4.128	...ezért nincs se filozófiai monizmus, se dualizmus stb.	Ez teljesen értelmezhetetlen!
4.46	A kijelentést az első esetben tautológiának, a második esetben ellentmondásnak nevezzük.	def.
4.464	(Bizonyos, lehetséges, lehetetlen: ezek azok a fokozatok, amelyekre a valószínűségelméletben szükségünk van.)	Kiváló megoldás!
4.466	(És nincs olyan logikai kapcsolat, amelynek a tárgyak <i>semmilyen</i> kapcsolata nem felel meg.)	Frege és Russell ellenében
4.5	A kijelentés általános formája a következő: Így és így állnak a dolgok.	Helyes!
5.4	Itt mutatkozik meg, hogy nincsenek (fregei és russelli értelemben vett) „logikai tárgyak”, „logikai konstansok”.	Az milyen? [mármint a fregei és russelli értelem – ford.]
5.43	De a logika valamennyi kijelentése ugyanazt mondja. Tudniillik semmit.	Erőszaktétel: ő maga is ilyen kijelentéseket fejtet.
5.454	A logikában nem lehetséges általánosabb és különösebb.	Anélkül, hogy megindokolná!
5.513	...két kijelentés akkor mond ellent egymásnak, ha semmi közös nincs bennük;	De ilyesmi nem létezik
5.5151	A pozitív kijelentésnek előfeltételeznie kell a negatív kijelentés létezését, és fordítva.	Helyes!
5.524	<i>Bal oldal:</i> Ha adottak a tárgyak, akkor ezzel együtt már az összes tárgy adott a számunkra.	Helyes!
5.524	<i>Jobb oldal:</i> Ha adottak az elemi kijelentések, akkor ezzel együtt az összes elemi kijelentés adott.	Semmi köze nincs a problémához!
5.5303	...két dologról mondani, hogy azonosak – értelmetlenség	Helyes!
5.533	Az azonosságjel tehát nem lényegi alkotóeleme a fogalomírásnak.	Helyes!
5.5421	Ugyanis egy összetett lélek már egyáltalán nem lenne lélek.	Helyes!
5.422	Az „A úgy ítéli, hogy p” kijelentésforma helyes magyarázatának meg kell mutatnia, hogy lehetetlen értelmetlen ítéletet hozni.	Ő maga is azt teszi!!
5.552	A „tapasztalat”, amelyre a logika megértéséhez szükségünk van, nem az, hogy valami így és így áll, hanem az, hogy valami <i>van</i> ; ez azonban egyáltalán <i>nem</i> tapasztalat.	Helyes!

	A hivatkozott bekezdés	Pauler kommentárja
5.557	A logika nem előlegezheti meg azt, ami az alkalmazásban rejlik.	Nyilvánvalóan!
5.61	A logikában tehát nem mondhatjuk: ez és ez van a világban, az pedig nincs.	<u>Kifejezetten</u> helyes!!
5.62	Az, hogy a világ az <i>én</i> világom, abban mutatkozik meg, hogy <i>a</i> nyelv határai (az egyetlen nyelvé, amelyet értek) az <i>én</i> világom határait jelentik.	Én vagyok a <u>világom</u> ? [angol nyelvű bejegyzés: I am <u>my world</u> ?]
5.621– 5.631	A világ és az élet egy és ugyanaz. Én vagyok a világom. (A mikrokozmosz.) A gondolkodó – megjelenítő – szubjektum nem létezik.	Ellentmondás
5.633	Hol vehető észre a világon <i>belül</i> metafizikai szubjektum?	az Észben [margó:] naiv szenzualizmus és empirizmus
6.021	A szám egy művelet kitevője.	Helyes!
6.031	Az osztályok elmélete teljesen felesleges a matematikában.	kontra Russell
6.111	Márpedig ez pontosan annyira – éppoly kevésbé – tűnik magától értetődőnek, mint például a „minden rózsza vagy sárga, vagy piros” kijelentés, még ha igaz lenne is.	Összekeveri az ellentétet az ellentmondással.
6.112	A logikai kijelentések helyes magyarázata egyedülálló helyet kell hogy biztosítson e kijelentéseknek minden más kijelentés között.	Helyes!
6.1231	Hiszen általánosnak lenni csak ennyit jelent: véletlenszerűen érvényesnek lenni valamennyi dologra.	Nem igazán.
6.127	A logika kijelentései egyenrangúak; lényegi értelemben véve nincsenek közöttük alaptörvények és levezetett tételek.	Ő maga is vét ez ellen!
6.21	A matematikai kifejezés nem fejez ki gondolatot.	Ez mit jelent?
6.23	Ha két kifejezést egyenlőségjel kapcsol össze, akkor ez annyit jelent, hogy egymással helyettesíthetők. Annak azonban, hogy valóban fennáll-e ez az eset, a két kifejezésen kell megmutatkoznia.	Helyes!
6.2321	És az, hogy a matematika kijelentéseit bizonyítani lehet, nem is jelent mást, mint ezt: helyességük belátható anélkül, hogy azt, amit kifejeznek, helyességük szempontjából össze kellene hasonlítani a tényekkel.	Helyes!

	A hivatkozott bekezdés	Pauler kommentárja
6.2323	Az egyenlet csak azt a nézőpontot jelöli ki, amelyből a két kifejezést vizsgálom, nevezetesen a jelöletazonosságuk nézőpontját.	Helyes!
6.343	A mechanika arra tesz kísérletet, hogy egyetlen terv alapján szerkesszen meg minden <i>igaz</i> kijelentést, amelyre a világ leírásához szükségünk van.	Csak a természeti világ leírása.
6.41	A világ értelmének a világon kívül kell lennie. Ha van érték, amely értékkel bír, akkor ennek minden történésen és így-léten kívül kell lennie. Ugyanis minden történés és így-lét véletlenszerű. Ami nem véletlenszerűvé teszi, az nem lehet a világon <i>belül</i> , mert különben megint csak véletlenszerű lenne. A világon kívül kell lennie.	Helyes! Helyes! = Isten? Épp ellenkezőleg.
6.421	Az etika és az esztétika egy.	Zsurnaliszta sekélyesség.
6.4311	A halál nem eseménye a létnek. A halált az ember nem éli át. Ha örökkévalóságon nem végtelen időtartamot, hanem időtlenséget értünk, akkor örökké él az, aki a jelenben él.	[görögül:] <i>thanatos ouden pros hêmas</i> (a halál nincs jelen)* Goethe**
6.5	Egy olyan válaszhoz, melyet nem tudunk kimondani, nem tudjuk kimondani a kérdést sem. Ha egy kérdés egyáltalán feltehető, akkor azt meg is <i>lehet</i> válaszolni.	Ő maga is ezt teszi. Ő maga is kimutatja ennek a hamisságát.

* Szinte biztos, hogy Pauler ezt Epikurostól kölcsönzi. Az *Epikurosz levele Menoikeuszhoz*ban ez áll: minthogy ameddig mi léteünk, a halál nincs jelen, mikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé.

** Pauler itt valószínűleg Goethe olyan megjegyzéseire hivatkozik, mint például a következők: „Valójában minden állapot, minden pillanat végtelenül értékes, hisz az örökkévalóságot képviseli.” (*Gespräche mit Eckermann*, November 3, 1823); „[A természet] nem ismer sem múltat, sem jövőt. A jelen az ő örökkévalósága.” (*Die Natur*, 1773); „Az egymásra következő pillanatok sora mindig valamifajta örökkévalóság.” (Utolsó levél Zelterhez, 1832).

Irodalom

- Demeter, Tamás 2008: The sociological tradition of Hungarian philosophy. *Studies in East European Thought*, 60., 2008/1–2., 1–16. (Magyarul: uő: A magyar filozófia szociologizáló hagyománya. *Világosság*, 48., 2007/4., 5–20.)
- Grassl, Wolfgang – Smith, Barry (szerk.) 2010: *Austrian Economics: Historical and Philosophical Background*. London, Routledge.
- Hayek, Friedrich A. 1992: Remembering My Cousin Ludwig Wittgenstein (1889–1951). In: *The Fortunes of Liberalism, Essays on Austrian Economics and the Ideal of*

- Freedom (The Collected Works of F. A. Hayek, Volume IV)*. Chicago–London, University of Chicago Press. 176–181.
- Hill, Claire Ortiz 1995: Husserl and Hilbert on Completeness. In Hintikka, Jaakko (szerk.): *From Dedekind to Gödel*. Dordrecht, Kluwer.
- Husserl, Edmund 1994: *Review of Melchior Palágyi's Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik. Early Writings in the Philosophy of Logic and Mathematics*. Dordrecht, Kluwer.
- Johnston, William Michael 1983: *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History, 1848–1938*. Los Angeles – Berkeley – London, University of California Press.
- Lukács György 1919: *Taktika és etika*. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság. (Angol nyelven: Lukács, Georg 1972: *Political Writings, 1919–1929*. London, New Left.)
- Menger, Carl 1884: *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*. Bécs, Holden.
- Menger, Carl 1981: *Principles of Economics*. Friedrich A. Hayek előszavával. New York, New York University Press.
- Menger, Carl 1985: *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*. New York, New York University Press.
- Mulligan, Kevin 1981: Philosophy, Animality and Justice: Kleist, Kafka, Weininger and Wittgenstein. In Smith, Barry (szerk.): *Structure and Gestalt. Philosophy and Literature in Austria-Hungary and Her Successor States*. Amszterdam, John Benjamins.
- Mulligan, Kevin 1986: Exactness, description and variation: how Austrian analytic philosophy was done. In Nyíri, J. C. [Kristóf] (szerk.): *Von Bolzano zu Wittgenstein*. Bécs, Hölder–Pichler–Tempsky.
- Mulligan, Kevin 1989: The Expression of Exactness: Ernst Mach, the Brentanists and the Ideal of Clarity. In Pynsent, Robert (szerk.): *Decadence and Innovation. Austro-Hungarian Life and Art at the Turn of the Century*. London, Weidenfeld and Nicolson. 33–42.
- Mulligan, Kevin 1990: Genauigkeit und Geschwatz. Glossen zu einem paradigmatischen Gegensatz in der Philosophie. In Bachmaier, Helmut (szerk.): *Paradigmen der Moderne*. Bécs, Paradigmen der Moderne; Amszterdam, Benjamins. 209–236.
- Mulligan, Kevin 1993: Post-Continental Philosophy: Nosological Notes. *Stanford French Review*, 17., 1993/2–3., 133–150.
- Mulligan, Kevin 1995: The Spectre of Inverted Emotions and the Space of Emotions. *Acta Analytica*, 12., 89–105.
- Mulligan, Kevin 2001: De la philosophie autrichienne et de sa place. In Cometti, Jean-Pierre – uő (szerk.): *La Philosophie autrichienne de Bolzano à Musil: Histoire et Actualité*. Párizs, Vrin. 8–25; 293–311.
- Mulligan, Kevin 2002: Getting Geist – Certainty, Rules and Us. In Ouelbani, Mélika (szerk.): *Cinquantenaire Ludwig Wittgenstein, Proceedings of the 2001 Tunis Wittgenstein conference*, University of Tunis, 35–62.
- Mulligan, Kevin 2006a: Certainty, soil and sediment. In Textor, Mark (szerk.): *The Austrian Contribution to Analytic Philosophy*. London, Routledge. 89–129.

- Mulligan, Kevin 2006b: Geist (and Gemüt) vs. Life – Max Scheler and Robert Musil. In Calcaterra, Rosa Maria (szerk.): *Le Ragioni del Conoscere e dell'Agire. Scritti in onore di Rosaria Egidi*. Milánó, Franco Angeli. 366–378.
- Mulligan, Kevin 2009: Tractarian Beginnings and Endings. Worlds, Values, Facts and Subjects. In Primiero, Giuseppe – Rahman, Shahid (szerk.): *Acts of Knowledge: History, Philosophy and Logic. Essays Dedicated to Göran Sundholm. College Publications, Tribute Series, 9.*, 151–168.
- Mulligan, Kevin 2011a: Quibbles and Grumbles from Mitteleuropa. *Teorema*, 30., 2011/1., 103–114.
- Mulligan, Kevin 2011b: Wittgenstein et ses prédecesseurs austro-allemands. *Philosophiques*, 38., 2011/2.
- Mulligan, Kevin – Simons, Peter – Smith, Barry 2006: What's Wrong with Contemporary Philosophy? *Topoi*, 25., 2006/1–2., 63–67.
- Nyíri, J. C. [Kristóf] 1988: Philosophy and Suicide-Statistics in Austria-Hungary. Variations on a Theme of Masaryk. In Novák, Josef (szerk.): *On Masaryk*. Amszterdam, Rodopi. 291–316.
- Nyíri, J. C. [Kristóf] 1999: From Palágyi to Wittgenstein: Austro-Hungarian Philosophies of Language and Communication. In uő – Fleissner, Peter (szerk.): *Philosophy of Culture and the Politics of Electronic Networking, 1: Austria and Hungary: Historical Roots and Present Developments*. Innsbruck–Bécs, Studien; Budapest, Áron. 1–11.
- Palágyi Menyhért 1902a: *Kant und Bolzano: Eine kritische Parallele*. Halle, Niemeyer.
- Palágyi Menyhért 1902b: *Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik*. Lipcse, Engelmann.
- Palágyi Menyhért 1903: *Die Logik: Auf dem Scheidewege*. Berlin, Schwetschke.
- Pauler Ákos 1918: F. Brentano 1837–1917. *Athenaeum*, új folyam 4., 1918/2., 73–78.
- Pauler, Ákos von 1925: *Grundlage der Philosophie*. Lipcse–Berlin, Walter de Gruyter.
- Pauler, Ákos von 1929: *Logik*. Lipcse–Berlin, Walter de Gruyter.
- Pauler Ákos 1936: Logikai alapelv és matematikai axióma. *Athenaeum*, új folyam 22., 1936/1–2., 18–78.
- Příhonský, Franz 2003: Neuer Anti-Kant (Morscher, Edgar – Thiel, Christian szerk., *Beiträge zur Bolzano-Forschung*, 9.). Sankt Augustin, Academia.
- Prohászka, Ludwig 1936: *Gedenkschrift für Ákos von Pauler*. Lipcse–Berlin, Walter de Gruyter.
- Reinach, Adolf 1911: Zur Theorie des negativen Urteils. In Pfänder, Alexander (szerk.): *Münchener Philosophische Abhandlungen*. Lipcse, Barth. 196–254 (újryomva: 1989, 95–140).
- Scheler, Max 1987: *Person and Self-Value: Three Essays* (szerk. Manfred S. Frings). Dordrecht, Nijhoff.
- Smith, Barry 1981: Osztrák és magyar filozófia: Wittgenstein és Pauler logikájáról. *Magyar Filozófiai Szemle*, 25., 1981/1., 139–144.
- Smith, Barry 1987: Zalai Béla és a tiszta lét metafizikája. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1987/3., 584–593.
- Smith, Barry 1990: Brentano and Marty: An Inquiry into Being and Truth. In Mulligan, Kevin (szerk.): *Mind, Meaning and Metaphysics: The Philosophy and Theory of Language of Anton Marty*. Dordrecht–Boston–Lancaster, Kluwer. 111–149.

- Smith, Barry 1996: The Neurath–Haller Thesis: Austria and the Rise of Scientific Philosophy. In Lehrer, Keith – Marek, Johann Christian (szerk.): *Austrian Philosophy Past and Present (Boston Studies in the Philosophy of Science)*. Dordrecht–Boston–Lancaster, Kluwer. 1–20.
- Somos, Róbert 1995: Zwei Schüler Brentanos: Ákos von Pauler und Meinong. *Grazer Philosophische Studien*, 50., 591–601.
- Somos, Róbert 1999: Bernard Bolzano's Influence in Hungary During the First Decades of the 20th Century. In Löffler, Winfried – Runggaldier, Edmund (szerk.): *Vielfalt und Konvergenz. 5. Kongress der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie*. Bécs, Hölder–Pichler–Tempusky. 597–603.
- Somos, Róbert 2001: Wittgenstein und Ákos von Pauler. Eine Kritik des Tractatus Logico-Philosophicus am Anfang der dreißiger Jahre. In Hogrebe, Wolfram (szerk.): *Philosophia Hungarica*. Würzburg, Königshausen und Neumann. 211–217.
- Weininger, Otto 2005: *Sex and Character*. Bloomington, Indiana University Press.
- Wittgenstein, Ludwig 1974: *Letters to Russell, Keynes and Moore* (szerk. Georg Henrik von Wright). Oxford, Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig 2004: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Atlantisz.
- Wojtyła, Karol 1979: *The Acting Person: A Contribution to Phenomenological Anthropology*. New York, Springer.
- !Schopenhauer, Arthur *Parerga and Paralipomena*, vol. 2, § 132!